

VAN BOUW EN TECHNIEK NAAR DE 8 EN OPBOUW

DE TWEE TIJDSCHRIFTEN
VAN ONDERNEMER
J. VAN CREVELD

ROEL GRIFFIOEN

Dat het tijdschrift *de 8 en Opbouw* (1932-1943) een voorganger had, is bekend: het is de reden dat het in 1932 direct met de derde jaargang aanving en dat tot diep in de jaargang van 1934 het omslag ervan de wonderlijke mededeling 'opgenomen in *Bouw en Techniek*' bevatte. Maar wat deze voorganger, *Bouw en Techniek* (1930-1931), precies voor tijdschrift was, is moeilijk te reconstrueren. Hier is sprake van een 'gat in het archief', om een typering van tijdschriftwetenschappers Robert Scholes en Sean Latham te lenen.¹ *Bouw en Techniek* blijkt niet te zijn verzameld en ontbreekt in de collecties van universiteitsbibliotheken en gespecialiseerde instellingen. Alleen het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam beschikt over drie losse nummers: het eerste en het zevende nummer van de eerste jaargang en het tweede nummer van de tweede jaargang.² Wel zijn er verwijzingen naar de inhoud van het tijdschrift in andere organen (met name het *Algemeen Handelsblad*) en herbergt het Merkelbach-archief in Het Nieuwe Instituut een brief-

wisseling tussen de uitgever en de redactie van *de 8 en Opbouw* die inzicht biedt in de transitie van *Bouw en Techniek* naar *de 8 en Opbouw*.³ Op basis van de drie bewaarde exemplaren van *Bouw en Techniek* en het overige schaarse en gefragmenteerde bronnenmateriaal wordt in dit artikel een beeld geschetst van deze voorloper van *de 8 en Opbouw* en van de relatie tussen de twee tijdschriften. Door de aandacht te richten op de uitgeefgeschiedenis, valt op hoe in beide bladen – weliswaar op verschillende manieren – een balans werd gezocht tussen redactionele inhoud en commerciële belangen.

VAN CREVELD EN BOUW EN TECHNIEK

De meest voor de hand liggende gemene deler van beide bladen is de uitgever, Jacques van Creveld. Deze riep in 1930 *Bouw en Techniek* in het leven en liet dit tijdschrift twee jaar later overgaan in *de 8 en Opbouw*. Van dat blad bleef hij uitgever en eigenaar tot hij het in juni 1935 overdroeg aan uitgeverij Van Holkema & Waren-

INHOUD VAN DIT NUMMER:	Hier begint de inhoud	Pag. 13
Leij en slijp machines	„Eenheidsklok	„66
Bouwwerke	De aannemer in de werk	„67
De Nederlandse Industrie	Aanbevelingen	„68
Leij over Calcutta	Bouwwerke	„71

BOUW EN TECHNIEK

ORGAAN VOOR ARCHITECTEN, INGENIEURS, AANNEMERS, MACHINE- EN METAALWAREN-FABRIKANTEN, RIJKS- EN GEMEENTEDIENSTEN, SCHEEPSWERVEN, HANDELAREN IN BOUWARTIKELEN, IJZERWAREN, MACHINERIEËN, ENZ.
BUREAUX: TITIAANSTRAAT 20 — AMSTERDAM

J. B. ROESTVRIJE KRUKKEN

onbreekbaar, roestvrij, het goedkoopst en in kwaliteit het beste.
Gebruik daarom niet anders dan

J. B. ROESTVRIJE KRUKKEN

SEDERT MEER DAN 50 JAAR OP DE HOLLANDSCHE MARKT ERKEND ALS HET BESTE IN KWALITEIT

CATALOGUS OP AANVRAAG PROMPTE LEVERING

Ged. Handelsmerk

AGENTSCHAP VOOR NEDERLAND:
HANDELSVEREENIGING VAN CREVELD GELDERSCHENKADE 86 A-DAM C.
FABRIKANT: **F. DOWLER & SONS**
Walsley Street ASTON, BIRMINGHAM ENGLAND, Calcutta "Dunder, Birmingham."

BOUW EN TECHNIEK

ORGAAN VOOR ARCHITECTEN, INGENIEURS, AANNEMERS, MACHINE- EN METAALWAREN-FABRIKANTEN, RIJKS- EN GEMEENTEDIENSTEN, SCHEEPSWERVEN, HANDELAREN IN BOUWARTIKELEN, IJZERWAREN, MACHINERIEËN, ENZ.
BUREAUX: GELDERSCHENKADE 86 — AMSTERDAM C.

SPIROS
COMPRESSORS

OUDEST EUROPEESCH FABRIKAAT

Stationaire en Transportabele Oroepen
Ingenieurbureau
SNITSLER & Co.
PLETTERIJSTRAAT 93, DEN HAAG

DRAXA
HOLLANDSCHE KABELFABRIEK
AMSTERDAM

N.V. Nederlandsche Huistelefoon Maatschappij 's-Gravenhage

Bijkantoren en Toonkamers: Amsterdam - Rotterdam - Arnhem - Tilburg - Groningen
Storingsbureaux: Almelo - Leeuwarden - Utrecht - Haarlem

Telefoon-, Electriche Klokken-, Personenroep-, Tijdsignaal-, Tijdcontrole-, Nachtwakerscontrole-, Beveiligingsinstallaties enz. IN HUUR, ZONDER Aankosten, ZONDER kosten voor onderhoud en vernieuwingen.

dorf. Van Creveld was een Amsterdamse ondernemer die met zijn zaak, Handelsvereniging Van Creveld aan de Geldersekade 86, in ijzer- en koperwaren handelde en huishoudelijke en bouwartikelen importeerde en verkocht. Enkele van die producten kennen we van advertenties die hij zelf in *Bouw en Techniek* en later in *de 8 en Opbouw* plaatste: deursloten van het merk Jowil, Tinol-soldeer pasta, Ideal-drukbellens, Bol-pluggen en drukknopen voor in kleding van het merk F. Dowler & Sons. In de gemeentelijke bevolkingsregistratie is op de gezinskaart van Van Creveld het beroep 'koopman' doorgestreept en staat in plaats daarvan 'uitgever' vermeld, maar zijn activiteit als uitgever lijkt beperkt te zijn gebleven tot *Bouw en Techniek* en *de 8 en Opbouw*.⁴ Dat wil niet zeggen dat hij met het vak onbekend was. Zijn vader, Abraham van Creveld Mzn., was oprichter en hoofdredacteur van het *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland*, en als boekhandelaar, drukker en uitgever thuis in alle hoeken van de wereld van het drukwerk.⁵

Dat Van Creveld de uitgever was van *Bouw en Techniek* en daarna *de 8 en Opbouw* maken we op uit de correspondentie die hij voerde met de redactie van het laatstgenoemde tijdschrift; in de tijdschriften zelf wordt zijn naam niet vermeld. Onder de medewerkers van *Bouw en Techniek* vinden we wel een andere Van Creveld. Het betreft een broer van de uitgever, Isidore, een jurist van wie in 1917 bij L.J. Veen in Amsterdam het boekje *De overeenkomst tusschen bouwheer en architect* was verschenen en die daarna nog enkele malen over recht en architectuur had geschreven.⁶ De andere medewerkers die in het eerste nummer worden genoemd, zijn de architecten Th.H. ten Bosch en Jac.S. Baars, de ingenieurs J.J. Poutsma en F.C. van Lier, de notaris Arn. v.d. Bergh, W. Koster Dzn. en A.E. d'Ailly, schrijver van populair-historische werken over Amsterdam. In een later stadium werd hieraan de

▲ Omslagen *Bouw en Techniek* 1 (1930) 1, 7 en *Bouw en Techniek* 2 (1931) 2 (IISG)

naam J.F. van Oss toegevoegd. Architect Baars was net als Van Creveld actief lid van de Joodse gemeenschap in Amsterdam en leverde in 1925 een bijdrage aan de jubileumuitgave van het *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland*, het tijdschrift van Abraham van Creveld Mzn.⁷ Ook zijn collega-architect Ten Bosch was via zijn zakenpartner, de Joodse interieurarchitect Henri Le Grand, waarschijnlijk bekend in dit milieu.⁸

Zoals blijkt uit de gevarieerde lijst van medewerkers was *Bouw en Techniek* geen tijdschrift dat exclusief was bedoeld voor architecten. Het blad wilde een brede groep bouwprofessionals aanspreken, zoals – we citeren de ondertitel – ‘Architecten, Ingenieurs, Aannemers, Machine- en Metaalwarenfabrikanten, Rijks- en Gemeentediensten, Scheepswerven, Handelaren in Bouwartikelen, IJzerwaren, Machinerieën, enz.’. In het introductieartikel werd gesteld dat het ‘elck wat wils’ wilde geven aan ‘iedereen die ook maar in enig verband staat tot het bouwvak of tot het zoo uitgebreide terrein der techniek’.⁹ Het tijdschrift vatte het begrip ‘bouwen’ ruim op en rekende daartoe ook ‘de uitvoering van een technisch werk zoals de bouw van een huis, een spoorbrug, een spoorwagen, vliegtuigen, een automobiel, de aanleg van wegen, kanalen e.d.’.¹⁰

Op basis van de drie raadpleegbare nummers en de verwijzingen naar het blad in kranten en andere tijdschriften kunnen we vaststellen dat in *Bouw en Techniek* een grote verscheidenheid aan onderwerpen aan bod kwam, waarbij de nadruk lag op de praktische kant van het bouwbedrijf. Het blad besprak nieuwe bouwmaterialen, zoals houtbeton, gekleurd cement, poreus beton, vulmiddelen en nitrocellulose lakken, en publiceerde artikelen over de opkomst van betonwagens in de Angelsaksische wereld, de elektrificatie van het huishouden, gevelverlichting, de kosten van olie stoken, schade aan huizen en gebouwen door verkeerstrillingen, et cetera. In vergelijking met deze onderwerpen kwam architectuur er bekaaid vanaf. In regelmatige samenvattingen van *Bouw en Techniek*-nummers in het *Algemeen Handelsblad*, een krant waarin Van Creveld geregeld voor zijn tijdschrift adverteerde en dat *Bouw en Techniek* misschien daarom op de radar had staan, wordt gewag gemaakt van besprekingen van nieuwbouw van de Electriciteitsmaatschappij Electrostoom en de Jaarbeurs in Utrecht en van de projecten van de dienst Gemeentewerken in Den Haag (geschreven door de directeur).¹¹ Uit de summier beschrijvingen valt niet op te maken of de nadruk lag op het architectonische ontwerp of op bouwtechnische aspecten. In nummer zeven van de tweede jaargang staan weliswaar twee artikelen over het nieuwe Bijenkorf-gebouw in Rotterdam, maar in geen van de twee komt het ontwerp ter sprake; de naam van architect Willem Dudok valt niet eens. Eén artikel richt zich op de elektrische installatie in het warenhuis, het andere op de bij de bouw betrokken aannemers.¹²

Van de drie overgeleverde nummers van *Bouw en Techniek* bevat alleen het eerste nummer van de eerste jaargang enkele artikelen waarin een architectuuroordeel is geformuleerd. Het eerste draagt de titel ‘Moderne bouwkunst of Mode bouwkunst’; een valse tegenstelling, die door architect Baars in het stuk werd uitgewerkt.¹³ Moderne – lees: goede – bouwkunst was in zijn ogen de architectuur van vakgenoten die werkten in de traditie van de vroegtwintigste-eeuwse ‘vernieuwers’, terwijl ‘mode bouwkunst’ de architectuur was van vakgenoten die het rationalisme van die vernieuwers te letterlijk namen en tot in het extreme doorvoerden. Voor de goede verstaander was dit een sneer naar de Nieuwe Bouwers, die de erfenis van Berlage verkwanselden. Men was bezig, stelde Baars, ‘in de jongste uitingen van bouwkunst, de ernst der Bouwkunst, ons heilig erfdeel van eeuwen, te camoufleren’, paradoxaal genoeg door juist die bouwkunst te strippen tot ‘een gegoten raamwerkbouw (...) met een hangsel van glas, ijzer en staal ofwel ook steen’.¹⁴ Het tweede artikel is ondertekend met ‘B.’ en is dus waarschijnlijk ook door Baars geschreven.¹⁵ Hierin sprak de auteur zich uit tegen het platte dak, dat volgens hem weliswaar enkele verdiensten had (het was goedkoop en meer ruimte-efficiënt dan het schuine dak), maar zelden tot een bevredigend architectonisch resultaat leidde.¹⁶ Ook dit was een weinig verholde kritiek op het Nieuwe Bouwen.

Het aandeel van door de medewerkers geschreven redactionele bijdragen lijkt beperkt te zijn geweest. Naast nieuwsberichten en aangeleverde informatie over aanbestedingen, bevat het blad vertaalde samenvattingen van artikelen uit Duitse, Britse en Amerikaanse vaktijdschriften. Dit was niet ongebruikelijk bij commerciële vaktijdschriften, die in uitzonderlijke gevallen zelfs grotendeels bestonden uit vertalingen, samenvattingen en overzichten van onderwerpen die in buitenlandse bladen aan bod kwamen. Een voorbeeld hiervan is het in Antwerpen uitgegeven blad *De Bouwgids*.¹⁷ Op dergelijk tweedehands materiaal werd niet per se neergekeken: vertaalde artikelen en samenvattingen werden belangrijk geacht voor de circulatie van vakkennis. In een advertentie voor *Bouw en Techniek* die Van Creveld in september 1931 in het *Algemeen Handelsblad* plaatste, werd de rubriek ‘Uit onze portefeuille’ in het blad aangeprezen als ‘een zorgvuldig Overzicht, van wat er op het gebied van bouw en techniek in een groot aantal buitenlandsche vakbladen aan belangwekkends voorkomt’.¹⁸ Dit verschaftte de lezer ‘de mogelijkheid, in korten tijd op de hoogte te zijn van de meest belangrijke inhoud van Uw vakliteratuur. Dit is een besparing aan tijd en dus aan geld!’¹⁹

Een ander deel van de artikelen bestaat uit in functie geschreven bijdragen van prominenten en officials over evenementen waarbij zij betrokken waren. Zo bevatte het maartnummer van 1930 een artikel over de

DE NEDERLANDSCHE JAARBEURS.

De Najaars-Beurs te Utrecht.

9—18 September.

„Met stilstaan is nog nooit iets bereikt. De tijd en de menschheid schrijden steeds voort, stilstand is teruggang.“ Zoo ongeveer zegt het ijverige jaarbeurs-bestuur in een harer propaganda-geschriftjes en inderdaad, het is zoo. Meer dan ooit is het voor den zakenman nu de tijd, om met verdubbelde energie en verdubbelde waakzaamheid zijn zaken voor teruggang te behoeden. „Let op Uw saeck“, zeiden reeds onze voorvaderen en zeker moet dit het geval zijn in tijden waarin depressie weder het hoofd opsteekt. 9 September opent het jaarbeurs-gebouw weder hare deuren voor de bezoekers van de 23e Nederl. Jaarbeurs. Nauwkeurig overwegen van den Inkoop is meer dan ooit geraden en daarbij kan de Jaarbeurs tot grooten steun, tot groot voordeel zijn. Bekend mag worden verondersteld wat de beurs brengt en beoogt. Immers, zouden er nog veel Nederlandsche zakenmensen zijn, die nimmer de jaarbeurs bezochten? De toenemende bezoek-cijfers wijzen uit, dat steeds meer zakenmensen hun voordeel zien in een geregeld bezoeken der voor- en najaarsbeurzen.

Zoo als bekend, neemt de groep **BOUWMATERIALEN** alleen aan de voorjaars-beurzen deel. De eerste verdieping van de beide gebouwen is ingenomen door de groep Metaal-industrie, Electro-techniek, en Metaalwaren terwijl de groep Radio door het geheele gebouw verspreid is. Meubelen en aanverwante vakken vindt men op de geheele 5e verdieping van de twee gebouwen, en op een groot deel der 4e verdieping.

Begane gronds treft men een voortzetting aan van de groepen Electrotechniek, Radio, Metaalwaren en Verlichtings-artikelen. Deze najaarsbeurs zal ook de aandacht trekken door belangrijke inzendingen op Auto-gebied. De Nederl. Spoorwegen verleenen wederom de gebruikelijke reductie van 50%, op den prijs van het terugreis-biljet. Men verzuime

De toegang tot de jaarbeurs.

niet, bij het koopen van een spoorkaartje naar Utrecht de hou van het toegangs-bewijs aan het station van vertrek te laten afstempelen. Zondag 14 September is de jaarbeurs gesloten. Vraagt uw toegangs-biljet tijdig aan, het wordt den aanvrager toegezonden als postkwitantie, zoodat de betaling geschiedt bij aanbidding van het toegangs-bewijs.

JAARBEURS

INTERNATIONAAL

UTRECHT

9 t/m 18 SEPTEMBER 1930

HET GEREGELD BEZOEKEN DER NEDERLANDSCHE JAARBEURZEN IS EEN ONAFWIJSBARE EISCH VOOR IEDEREN ZAKENMAN, DIE VOLKOMEN OP DE HOOGTE VAN ZIJN VAK EN ZIJN TIJD WIL BLIJVEN

Het Vredenburg tijdens de Jaarbeurs.

4. Koppeling van redactionele inhoud en advertentiebeleid: artikel in *Bouw en Techniek* 1 (1930) 7, 63 (IISG)

22e Jaarbeurs in Utrecht dat was geschreven door de secretaris-generaal van de Vereeniging tot het Houden van Jaarbeurzen in Nederland.²⁰ In het juninummer werden naar aanleiding van de elektriciteitstentoonstelling 'Zevenmijls' in Enschede bijdragen opgenomen van onder anderen de burgemeester en de wethouder Bedrijven van Enschede.²¹ En in het voorjaar van 1931 gaf een bouwmaterialententoonstelling in Maastricht aanleiding tot artikelen van de Commissaris der Koningin, de burgemeester van Maastricht, de secretaris van de genoemde tentoonstelling en van –

wederom – de secretaris-generaal van de Nederlandse Vereeniging tot het Houden van Jaarbeurzen in Nederland.²² Mijn vermoeden is dat deze teksten om promotionele redenen ter beschikking zijn gesteld aan *Bouw en Techniek*.

ADVERTENTIES IN *BOUW EN TECHNIEK*

Advertenties vormen een belangrijk bestanddeel van *Bouw en Techniek*, en bovendien een groeiend bestanddeel ten opzichte van de redactionele inhoud. De adverteerders in *Bouw en Techniek* waren voornamelijk

ELECTROTECHNIEK.

Beschrijving van de elektrische installatie van het nieuwe magazijn „De Bijenkorf” te Rotterdam.

Rotterdam is de derde stad waar de N.V. Magazijn „De Bijenkorf” een groot Warenhuis gaat openen.

Zoals wij nog onlangs op de „Zevenmijls”-tentoonstelling te Enschede hebben kunnen constateeren, is de electriciteit in elk bedrijf één der belangrijkste factoren, om niet te spreken van den „belangrijksten”, reden waarom wij juist de elektrische installatie willen beschrijven.

De elektrische installatie van dit warenhuis, welke, evenals de beide bestaande warenhuizen te Amsterdam en Den Haag, wordt uitgevoerd door de N.V. Groeneveld, Van der Poll & Co.'s Electrotechnische Fabriek te Amsterdam, omvat niet alleen een groote lichtinstallatie, doch ook een belangrijken kracht- en verwarmingsaanleg.

Aansluiting en verdeling van den aanleg. De installatie is aangesloten aan het Gemeentelijk Electriciteitsnet te Rotterdam.

Hiervoor is in de kelderverdieping van dit gebouw een ruim transformatorstation gebouwd, waar de H.S.aansluiting op een normale draaistroomspanning van 3×225 Volt wordt gereduceerd.

Behalve deze aansluiting aan het draaistroomnet, wordt ook nog een afzonderlijke aansluiting gegeven aan het Gemeentelijk gelijkstroomnet 2×225 Volt speciaal voor de omschakelbare verlichting. Onmiddellijk aan de transformatorruimte grenst de laagspanningsruimte, alwaar de hoofdverdeling voor de geheele installatie zich bevindt, voor een totale geïnstalleerde waarde van ca. 1500 kw.

Direct bij het binnenkomen in de laagspanningsruimte wordt de voeding van het Gem. Electriciteitsbedrijf gesplitst in afzonderlijke aansluitingen voor verlichting, kracht en verwarming, en de aansluiting voor verlichting wordt hier weer onderverdeeld voor resp. Etalage-, Effect-, Algemeene Verlichting met stopcontacten en Omschakelbare Algemeene Verlichting.

Voor deze laatste verlichting, welke als noodverlichting dienst doet, zijn vier afzonderlijke groepen met vier nulspanningsomschakelaars, welke bij eventueel wegvallen der draaistroomspanning deze verlichting automatisch van het draaistroomnet op de aansluiting van het gelijkstroomnet schakelen. Vanuit deze laagspanningsruimte worden de voedingskabels gelegd naar de verdeelborden, welke op verschillende plaatsen in het gebouw zijn aangebracht.

Tevens is het interessant te vermelden, dat het aantal van deze uitgaande groepen kabels bedraagt: voor verwarming 5 stuks, voor kracht 14 stuks, voor Omschakelbare Algemeene Verlichting 4 stuks, voor Algemeene Verlichting en stopcontacten 14 stuks, voor Effectverlichting 5 stuks en voor Etalageverlichting 8 stuks, dus totaal 50 stuks.

Lichtinstallatie: Zoals reeds gezegd, wordt de geheele lichtinstallatie onderscheiden in:

1. **Algemeene Verlichting met stopcontacten:** d.i. achtereenvolgens de verlichting van de verschillende verkooppunten, de kantoren, dienstlokalen enz. Dit omvat totaal een ca. 5325 lampen, varieerend van 40—200 Watt en ca. 950 stopcontacten met een geïnstalleerd verbruik van ca. 410 K.W.

2. **Omschakelbare Algemeene Verlichting:** d.i. dat gedeelte van de Algemeene Verlichting, dat bij storingen in den draaistroomtoevoer automatisch omschakeld wordt op de gelijkstroomaansluiting, welke over het geheele gebouw is verdeeld, omvattende een ca. 680 lampen van 40—200 Watt en 22 stopcontacten met een verbruik van ca. 95 K.W.

3. **Effectverlichting:** Hieronder valt de verlichting van de lampenafdeeling, vlag en toren, 3 lichtbakken, gevelbanden, balkon en reclameverlichting en verder 6 projectieapparaten in de verkoophal, tezamen met een geïnstalleerd verbruik van 60 K.W.

4. **Etalages:** Er komen in totaal 53 stuks etalages, waarvan 4 groote, 32 normale en 17 kleine etalages.

Wat er noodig is voor een goede etalageverlichting, blijkt wel uit onderstaande opgave, waarbij ongeveer is aangegeven het aantal lampen, dat in deze etalages is geprojecteerd:

Kleine Etalages: 12 lampen à 200 Watt op 1 rij, 2 lampen à 200 Watt spotlights, 2 stopcontacten.

Normale Etalages: 6 lampen à 150 Watt, 12 lampen à 200 Watt, 6 lampen à 300 Watt, 39 lampen à 15 Watt, 2 lampen à 200 Watt spotlights, 4 stopcontacten.

Groote Etalages: 10 lampen à 150 Watt, 30 lampen à 200 Watt, 70 lampen à 15 Watt, 2 lampen à 200 Watt spotlights.

Het verbruik van de etalages bedraagt hoogstens 225 K.W.

Krachtinstallatie: Deze installatie omvat de aansluitingen voor alle motoren en toestellen, welke dienen voor algemeen en huishoudelijk gebruik, n.l.:

5 personenliften à 30 P.K., 4 goederenliften à 13 P.K., 1 goederenlift à $8\frac{1}{2}$ P.K., 4 roltrappen à $7\frac{1}{2}$ P.K., 1 roltrap à 10 P.K.

Voor ventilatiedoelinden 30 motoren met een gezamenlijk vermogen van 70 P.K., voor keuken en koelrichtingen 31 motoren met een gezamenlijk vermogen van 53 P.K., voor pompen 9 motoren totaal 144 P.K., spijzenliften 2 motoren totaal 3.5 P.K., schuifbekken 3 motoren totaal 6 P.K., toumiquets 3 motoren totaal 3 P.K., transportinrichtingen 4 motoren totaal 12 P.K., timmermanwerkplaats* 3 motoren totaal 6 P.K., diverse doeleinden nog 11 motoren totaal 29 P.K.

Totaal aan kracht geïnstalleerd 500 K.W.

Verwarming: De verwarmingsinstallatie is speciaal in de keukenafdeeling uitgevoerd en omvat de volgende aansluitingen:

1 broodrooster à 10 K.W., 1 kooktoestel à 10 K.W., 5

5. Twee artikelen naar aanleiding van de bouw van een filiaal van de Bijenkorf in Rotterdam. Architect Willem Dudok komt niet ter sprake. Rechtsonder twee advertenties van firma's die bij de bouw waren betrokken en ook in de artikelen worden genoemd. *Bouw en Techniek* 1 (1930) 7, 66-67 (IISG)

afkomstig uit de omgeving Amsterdam. Het is aanmerkelijk dat Van Creveld zelf voor de werving verantwoordelijk was en in dat geval zijn de advertenties een afspiegeling van zijn netwerk als handelaar. De advertenties zijn grotendeels samengebracht in katernen vóór en achter de redactionele pagina's. Dit was een gangbare praktijk, met als voordeel dat ze makkelijk te verwijderen waren voor het inbinden van een jaargang.²³ Ook het met advertenties bedrukte omslag kwam vaker voor, bijvoorbeeld bij *Bouwbedrijf*, *Centraalblad der Bouwbedrijven*, *R.K. Bouwblad* en *Bouwkundig Weekblad Architectura*. Meer bijzonder is dat

in *Bouw en Techniek* op de redactionele pagina's ook kleine advertenties te vinden zijn die in de regel gekoppeld zijn aan redactionele inhoud. Zo bevat het eerste nummer van de eerste jaargang een dubbele pagina met berichten gewijd aan 'Autotechniek' en 'Verkeer' met advertenties van autohandelaar J. Witmond, verkoper van de merken Peugeot ('De bekende Fransche Auto') en Durant ('De laaggeprijsde Populaire Amerik. Auto').²⁴ Een artikel getiteld 'Verwarming. Oliestookinrichtingen' gaat gepaard met een advertentie voor de Nitek-oliebrander.²⁵

In het zevende nummer van de eerste jaargang is de

DE AANNEMER EN ZIJN WERK.

De Bijenkorf te Rotterdam.

(Van onzen verslaggever.)

Einde 1930 zal het grootste warenpaleis in Nederland zijn poorten wagenwijd voor het kijk- en méér nog voor het kooplustige publiek openzetten. En dat warenhuis-paleis komt in Rotterdam juist daar, waar vroeger een modderpoel was: aan de Schiedamsche Singel.

De Rotterdamsche Bijenkorf is 20 M. langer dan die in Amsterdam en in Den Haag en is ook hooger.

Om de lezers van „*Bouw en Techniek*“, zij het dan ook een vluchtige, indruk te geven van hetgeen de Rotterdamsche Bijenkorf als *bouwwerk* beteekent, willen wij van het in aanbouw zijnde grootsche werk het een en ander mededeelen: momenteel loopt er tien bouwlijnen voor de te vervoeren materialen. Aan de Leuvehaven staat een groote kraan voor het lossen van grind en zand uit de schepen. En de bekwame bouwmeesters zullen straks door hun geniaal scheppingsvermogen een Warenhuis-Paleis hebben voltooid, dat als geheel een schitterend voorbeeld van moderne bouw zal zijn. Een bouw van strakke lijnen, met heldere kleuren en uitnemende schaduwwerking. Maar tevens zal het door zijn omvang een overweldigende indruk maken. Men oordeele slechts: 120 M. lang, 45 M. breed, 37 M. hoog, fundeering — 6; bovenkant van den toren 66 +, ja eigenlijk nog meer als men de palen mederekent; in dat geval kan men gerust spreken van — 22. Er zitten 6000 palen onder. Benodigd is 15000 K.M.³ beton; 2000 ton betonijzer; 100.000 M.² bekisting; 30.000 M.² grond zijn verwijderd; 50.000 M.² pleisterwerk; 15.000 M.² tegels.

Het geheel heeft een vloeroppervlakte van 32000 M². Voor opslag der goederen wordt in den grond een hele verdieping als kelder, die uit den aard der zaak een enorme ruimte zal innemen, aangebracht.

Op de 1e, 2e, 3e, en 4e verdieping komen verkoop-afdeelingen (elk 4000 M² groot): op de vijfde verdieping

warmkasten totaal 33 K.W. 1 oven à 37½ K.W. 1 suikerkooktoestel à 10 K.W. 4 fornuizen totaal 176.2 K.W. Totaal geïnstalleerd 276.7 K.W.

Verder wordt er nog een *opvoeding* uitgevoerd, welke dient om personen, welke gezocht worden erop attent te maken, dat zij de telefooncentrale moeten ophellen.

Uit het vorenomschrevene blijkt voldoende van welk een omvang een dergelijke installatie is. Te meer zal dit blijken, wanneer wij hierbij nog vermelden, dat er ca. 4 K.M. kabel wordt verlegd voor voeding der verdeelborden en ca. 38 K.M. buisleiding voor de verdeelborden!

Beschermd schakelmateriaal werd geleverd door de N. V. Hazemeijer-fabrieken van Electr. Apparaten in Hengelo (O.).

wordt het restaurant gebouwd, dat 2000 M² groot wordt. Met tien liften en met een roltrap gaat men van den begane grond naar de vijf verdiepingen. (Deze trap heeft een capaciteit van 10 liften). Het beton wordt met twee moderne giet-installatie's in het werk gebracht. Deze beschikken over een werklingsveer van 45 M.

Er worden bovendien twee daktuinen met restaurant aangebracht een afzonderlijke daktuin voor het Bijenkorf-personeel, dat tusschen twee haakjes uit 1500 leden zal bestaan. In deze aparte-daktuin kan het personeel uitrusten en meteen genieten van het wonderlijke- en grootsche Rotterdam-Panorama. Met de bouwlijf, speciaal bestemd voor de snelle circulatie van het personeel van den aannemer, hebben wij in gezelschap van den uiterst-welwillenden ingenieur van den aannemer vanaf den begane grond een tocht naar de zesde verdieping van het in aanbouw zijnde Bijenkorf-paleis gemaakt. En... het einddoel dier tocht — het Panorama — was de reis méér dan waard.

Vermelden wij nog, dat het werk is aangenomen door de *Nederlandsche Aannemingsmaatschappij v. h. Fa H. F. Boersma Den Haag*. Architecten zijn de heeren B. M. Dudok en B. J. Ouëndag, Ir. W. B. Ouëndag, D. Brouwer.

Met elektrische werk wordt geleverd door de *Firma Groeneveld, Van der Poll & Co* en de centrale verwarming door de *Firma N.V. Slothoorn & Zn.* in den Haag, de natuursteenwerken door de *N.V. Rotterdamsche Steenhouwerij* te Hillegersberg.

De **NATUURSTEENWERKEN**
van 't gebouw magazijn De Bijenkorf
te Rotterdam, zijn geleverd door
**N. V. ROTTERDAMSCH
STEENHOEWERIJ**
CEINTUURBAAN HILLEGERSBERG
Fabriek van marmarwerken Tel. 41078-43078

Naamlooze Vennootschap
Groeneveld, Van der Poll & Co.
Electrotechnische Fabriek
Hoofdkantoor AMSTERDAM, de Ruyterkade 41/43
Fabriek Papaverweg 26
Filiaal ROTTERDAM, Westzeedijk 15
WORMERVEER Javastraat 45-47
Complete Electrische Installatiën
Uitvoerders der Electr. Installatie in het Magazijn
„De Bijenkorf“ te Rotterdam terwijl eveneens
uitgevoerd werden die te Amsterdam en Den Haag.

verbinding tussen redactionele en betaalde inhoud nog directer. Een redactionele aankondiging van de Najaarsbeurs in de Utrechtse Jaarbeurs is voorzien van een advertentie van diezelfde Jaarbeurs.²⁶ En in de eerder genoemde artikelen over het filiaal van de Bijenkorf in Rotterdam worden enkele aan de bouw meewerkende bedrijven bij naam genoemd.²⁷ Van twee daarvan, de N.V. Rotterdamsche Steenhouwerij en de elektrotechnische fabriek Groeneveld, Van der Poll & Co., is op dezelfde pagina een advertentie opgenomen. Ook in het eerste nummer van de tweede jaargang is sprake van een zichtbaar verband tussen de inhoud

van de artikelen en de advertenties, hoewel minder direct dan bij de Jaarbeurs en de Bijenkorf. Onder het artikel 'Iets over verven' prijkt een advertentie van een verffabrikant en onder het stuk 'Iets over Parketvloeren' een reclamebericht van een wasproduct voor vloeronderhoud.²⁸

Kruisbestuivingen van redactionele en commerciële content kwamen wel vaker voor in Nederlandse architectuur- en bouw tijdschriften rond 1930. Zo koppelde het *Vakblad voor de Bouwbedrijven* themakaternen over wegebouw en dakconstructies aan advertentiecampagnes van asfaltproducenten en dakpanfabri-

kanten.²⁹ Toch denk ik dat Van Creveld met *Bouw en Techniek* ook naar toenmalige maatstaven de grens opzocht van wat voor een vaktijdschrift betamelijk werd geacht. In 1931 bekritiseerde de redactie van het *R.K. Bouwblad* het (eveneens katholieke) vaktijdschrift *Technische Gids* omdat dit geen duidelijke lijn trok tussen advertenties en redactionele inhoud. Het noemde de *Technische Gids* een slecht gecamoufleerde ‘vulgaire advertentiefuik’ waarvan de redactionele inhoud ‘een doorlopende reclame is voor de adverteerders in dat blad’.³⁰ Volgens een telling van de redactie had de *Technische Gids* ‘kans gezien in zijn eerste 14 nummers ongeveer 40% van de adverteerders redactioneel te vermelden’. Zo maakte het, aldus het *R.K. Bouwblad*, van redactionele propaganda een systeem; ‘wordt de morele waarde van een blad in ons land niet meer afgemeten naar het vrije standpunt, dat de redactie tegenover adverteerders inneemt?’³¹

COMMERCIEËLE VAKTIJDSCHRIFTEN

Waar Van Crevelds *Bouw en Techniek* een eenmansonderneming was, hadden commerciële vaktijdschriften rond 1930 doorgaans een stevige institutionele of bedrijfsmatige inbedding. Het *Vakblad voor de Bouwbedrijven* werd bijvoorbeeld uitgegeven door uitgevermaatschappij C. Misset, dat gespecialiseerd was in vaktijdschriften en onder andere bladen voor de leer- en textielindustrie, landbouw en veeteelt uitgaf.³² Het *Centraalblad der Bouwbedrijven voor Nederland en Koloniën* werd uitgegeven door de Nederlandse Uitgevers-Maatschappij voorheen Van Mantgem & De Does, dat daarnaast het *Electrotechnisch en Werktuigkundig Weekblad* en talloze technische handboeken op de markt bracht.³³ Ook de handel en industrie waren actief in de tijdschriftenbranche. Het blad *Thuis*, ‘gewijd aan de inrichting der woning’, oogde als een publiekstijdschrift maar was in feite een reclameorgaan van meubelfabrikant en -verkoper H. Pander & Zonen en het tijdschrift *Klei* had zich van het officiële orgaan van de Bond van Baksteenfabrikanten en de Bond van Dakpannenfabrikanten ontwikkeld tot een meer algemeen ‘tijdschrift gewijd aan de belangen der klei-industrie’.

Interessant is het geval *Bouwbedrijf*. Ook dit blad was in handen van een in vaktijdschriften gespecialiseerd uitgeversbedrijf, Moorman’s Periodieke Pers, dat nog verschillende andere op de bouwvakken gerichte bladen in zijn portefeuille had (*Hout, Staal, Koeltechniek, Alles Electrisch, Electro-Techniek, Warmte-Techniek, Openbare Werken* en het interieurtijdschrift *Binnenhuis*).³⁴ Deze uitgever verbond op succesvolle wijze vakorganisaties aan zijn tijdschriften. In 1930 was *Bouwbedrijf* het orgaan van niet minder dan vier verschillende organisaties: het Nederlandsch Instituut van Architecten, de Beton-Vereeniging, de Hinderwet-Vereeniging en de Nederlandsche Vereeniging

voor Centrale Verwarmings-Industrie.³⁵

Dergelijke samenwerkingen konden om verschillende redenen aantrekkelijk zijn voor uitgevers: ze brachten een lezerspubliek en zorgden voor – betaalde – bladvulling. Ook H.P. de Swart & Zn., uitgever van *Vademecum der Bouwvakken* was in 1928 naarstig op zoek naar een commerciële samenwerking, getuige deze advertentie in het blad: ‘Dit tijdschrift stelt hare kolommen beschikbaar voor: OFFICIEELE MEDEDELINGEN VAN BOUWKUNDIGE VEREENIGINGEN, BONDEN VAN ARCHITECTEN, AANNEMERS, OF ANDERSZINS. Vraag onze voorwaarden om dit blad voor Uwen Bond tot OFFICIEEL ORGAAN te kunnen maken.’³⁶ Die samenwerking kwam er echter niet, en in het juni-nummer maakte hoofdredacteur Daaf Koens bekend dat de uitgave na 43,5 jaar ‘uit financiële overwegingen’ werd gestaakt.³⁷ Als reden voerde hij aan dat het blad geen duidelijk publiek wist te bereiken: ‘Daar waar het Bouwkundig weekblad verschijnt voor de Architecten B.N.A. en één richting toegedaan is, het Bouwbedrijf steeds meer en meer het blad wordt der afdeling Bouwkunde der Technische Hoogeschool, het Polytechnisch Weekblad in het algemeen alle bouwtechnische bijvakken omvat, was het vooral de laatste jaren de bedoeling het Vademecum der Bouwvakken het vakblad te doen zijn voor hen die niet vereenigd zijn en voor de aankomende vakgenooten. (...) Helaas is de exploitatie niet geslaagd en zelfs de vrijgevigste uitgever is ten slotte geen filantroop.’³⁸

TRANSITIE NAAR DE 8 EN OPBOUW

Tijdschriftenwetenschappers als Richard Ohmann en Mark Morrisson hebben laten zien hoe tijdschriften in de vroege twintigste eeuw een consumentenpubliek creëerden en tegelijk fabrikanten een platform boden om hun waren aan dit publiek te presenteren.³⁹ Ook commerciële architectuur- en bouwkundige tijdschriften werkten op deze manier: via een lage verkoopprijs en aansprekende redactionele inhoud werden lezers aan goed betalende adverteerders gekoppeld.

Sommige bladen, zoals *Bouwbedrijf* en *Vademecum der Bouwvakken*, probeerden met een ruime inhoudelijke portee een breed en divers publiek aan te spreken. Dat geldt ook voor *Bouw en Techniek*, dat zo veel mogelijk professionele groepen wilde bedienen. In die zin markeerde de samenwerking met *de 8 en Opbouw* een strategische koerswijziging van Van Creveld. Via deze samenwerking kon er juist een zeer specifiek lezerspubliek worden bediend, namelijk van aanhangers en sympathisanten van het Nieuwe Bouwen. Voor bedrijven die zich als vooruitstrevend wilden afficheren was een dergelijk nicheblad interessant, zo was de hoop. De tekst die de tweede uitgever van *de 8 en Opbouw*, Van Holkema & Warendorf in een adverteerdersbrochure koos om het tijdschrift als business case aan te prijzen, illustreert deze verwachting. De makers en le-

6. 5 waardevolle tijdschriften van Van Holkema & Warendorf N.V., brochure, 1935 (IISG)

waardevolle tijdschriften van
Van Holkema & Warendorf N.V.
Keizersgracht 333 Amsterdam c.

zers van *de 8 en Opbouw* worden beschreven als: 'Een kring van zeer vooruitstrevende, energieke werkers, met open oog voor alles wat nieuw is! U kunt deze energieke, altijd bezige mensen niet overdag bereiken. U zult moeten wachten, tot zij na gedane arbeid hun lijfblad, hun spreektrumpet, "DE 8 en OPBOUW" grijpen. Daarin kunt U ze vertellen, wat U te zeggen hebt. (...) Een pittige, rake advertentie in "DE 8 en OPBOUW" brengt U in direct contact met een groote groep toonaangevende, vooruitstrevende architecten en aannemers!'⁴⁰

De wens om een vast publiek en daarmee een afnamegarantie te vinden, was mogelijk een motivatie voor Van Creveld om – bij wijze van institutionele grondvesting – samenwerking te zoeken met architectenkern De 8 en architectenvereniging Opbouw. Hiermee haalde de uitgever een voorverpakt lezerspubliek van leden en sympathisanten aan boord, hetgeen ook blijkt uit de lijst van abonnees in 1932.⁴¹ Wellicht was het daarbij voor Van Creveld aantrekkelijk om de tijdrovende redactionele aansturing uit handen te geven – het binnenhalen van de architectengroepen De 8 en Opbouw kan dan worden gezien als een vorm van uitbesteding. De samenwerking was een aantrekkelijke manier om op voordelige wijze voor zijn tijdschrift zowel inhoud als een publiek in te kopen.

Het is niet waarschijnlijk dat Van Creveld de samenwerking initieerde omdat hij de zaak van de architectengroepen speciaal toegenegen was. Het feit dat de uitgever in het eerste nummer van *Bouw en Techniek* architect Jac.S. Baars een podium bood om diens aversie tegen het Nieuwe Bouwen te ventileren en twee jaar later zelf een tijdschrift van het Nieuwe Bouwen uitgaf, wijst er op dat hij geen duidelijke voorkeur had voor een bepaalde positie in dit debat. Hij was om zakelijke redenen in het fenomeen architectuur- en bouw tijdschriften geïnteresseerd, niet om het architectuurdebat te beïnvloeden.

Ben Rebel en Manfred Bock suggereren dat het initiatief voor samenwerking uitging van Ben Merkelbach, op dat moment secretaris van De 8.⁴² Bock vermoedt dat Van Creveld in de samenwerking een mogelijkheid zag om zijn zakelijke project een inhoudelijke kwaliteitsimpuls te geven en zo het blad interessanter te maken voor adverteerders.⁴³ Deze verklaring is goed verenigbaar met de gedachte dat Van Creveld op zoek was naar een stabiel en afgebakend lezerspubliek.

ONDERHANDELINGEN OVER DE TRANSITIE

Uit de correspondentie die Van Creveld en de vertegenwoordigers van *de 8 en Opbouw* voerden, blijkt een grote bereidheid tot meebewegen van eerstgenoemde. In een brief gedateerd 1 december 1931 stelden de architecten een aantal heldere voorwaarden.⁴⁴ Met betrekking tot de verschijningsvorm van het blad eisten zij dat het papier van dezelfde kwaliteit zou zijn als dat

van *ABC*, het tussen 1924 en 1928 vanuit Zwitserland uitgegeven tijdschrift waarvan Mart Stam een van de drijvende krachten was. Ook moest hetzelfde lettertype worden gebruikt. Als papierformaat werd de standaardmaat 210 × 297 mm (het huidige A4) afgesproken. Met betrekking tot de advertenties stelden de vertegenwoordigers dat die in overleg met de redactie moesten worden verzorgd en dat de redactie inspraak kreeg in de invulling van de advertentieruimte op de voorzijde van het omslag. Als mogelijke firma's werden Gispén, Boele & Van Eesteren en Huynick & Van Imhoven genoemd, bedrijven die het Nieuwe Bouwen gunstig gezind waren. Tot slot eiste de redactie dat ampel ruimte voor afbeeldingen werd gereserveerd. Met het door de uitgever geopperde maximum van 1000 cm² cliché-oppervlakte wilde men in elk geval geen genoegen nemen.

In een brief van 6 december 1931 reageerde Van Creveld zeer meegaand op het voorwaardenpakket van *de 8 en Opbouw*.⁴⁵ Ook kondigde hij per brief een conceptovereenkomst aan – 'Mijn broer Mr. van Creveld zal ten spoedigste een ontwerpje maken' – die twee weken later, op 21 december, inderdaad verzonden werd. Helaas is alleen de begeleidende brief bewaard gebleven.⁴⁶ Daarin dwarsboomde Van Creveld een door de redactie verlangde naamsverandering. Het tijdschrift had onder de titel *Bouw en Techniek* 'naam bekendheid verworven in de diverse handelskringen, hetgeen voor de advertentiemogelijkheid van grote waarde kan zijn', stelde hij.⁴⁷ Voor de redactie was het beoogde lezerspubliek echter belangrijker dan het consolideren van een commerciële reputatie. Een dag na de brief van Van Creveld stuurde J.B. van Loghem, prominent Opbouwlid en later namens de Rotterdammers een drijvende kracht van *de 8 en Opbouw*, een bezorgde briefkaart naar Merkelbach in Amsterdam: 'Hoe is het met de naam van het tijdschrift? (...) We moeten juist niet-bouw[un]stige lezers hebben en die krijgen we niet als het bouw-techniek heet. Antwoord even.'⁴⁸ Maar in een ander schrijven (niet gedateerd) deed dezelfde Van Loghem juist een poging om de titel *Bouw en Techniek*, in feite een ongeliefd erfstuk, zo te rationaliseren dat het leek alsof deze precies de richting van het Nieuwe Bouwen beschreef: 'Bouw en techniek zijn voor alle uitingen, die door toedoen van den mensch tot gestalte zijn gekomen, fundamenteel. Dit tijdschrift wil deze tot gestalte geworden uitingen onderzoeken d.w.z. niet door met subjectieve frasen rond die uitingen een soort wazige kunstglans te toveren, maar door de voortbrengselen van dezen tijd kritisch onder de lamp te nemen, en aldus te komen tot het wezen van het geproduceerde.'⁴⁹

De onderhandeling over de titel verradt dat Van Creveld en de net geïnstalleerde redactie, bestaande uit Duiker, Van Eesteren, Merkelbach, Van Loghem en Van Tijen, van mening verschilden over de te volgen

DE 8 EN OPBOUW

Het moderne 14-daagsche tijdschrift van de architectengroepen „De 8” Amsterdam en „Opbouw” Rotterdam. Een kring van zeer vooruitstrevende, energieke werkers, met open oog voor alles wat nieuw is! U kunt deze energieke, altijd bezige menschen niet overdag bereiken, U zult moeten wachten, tot zij na gedane arbeid hun lijfblad, hun spreektrampet, „DE 8 en OPBOUW” grijpen. Daarin kunt U ze vertellen, wat U te zeggen hebt. Een pittige, rake advertentie in „DE 8 en OPBOUW” brengt U in direct contact met een groote groep toonaangevende, vooruitstrevende architecten en aannemers! Zoudt U in dit blad met geheel eigen karakter en met zooveel mogelijkheden willen ontbreken? Dat toeh in geen geval, niet waar? En bovendien kunt U veel van uw advertentie maken. Het kunstdrukpapier laat een prima, in het oogvallende, reproductie toe.

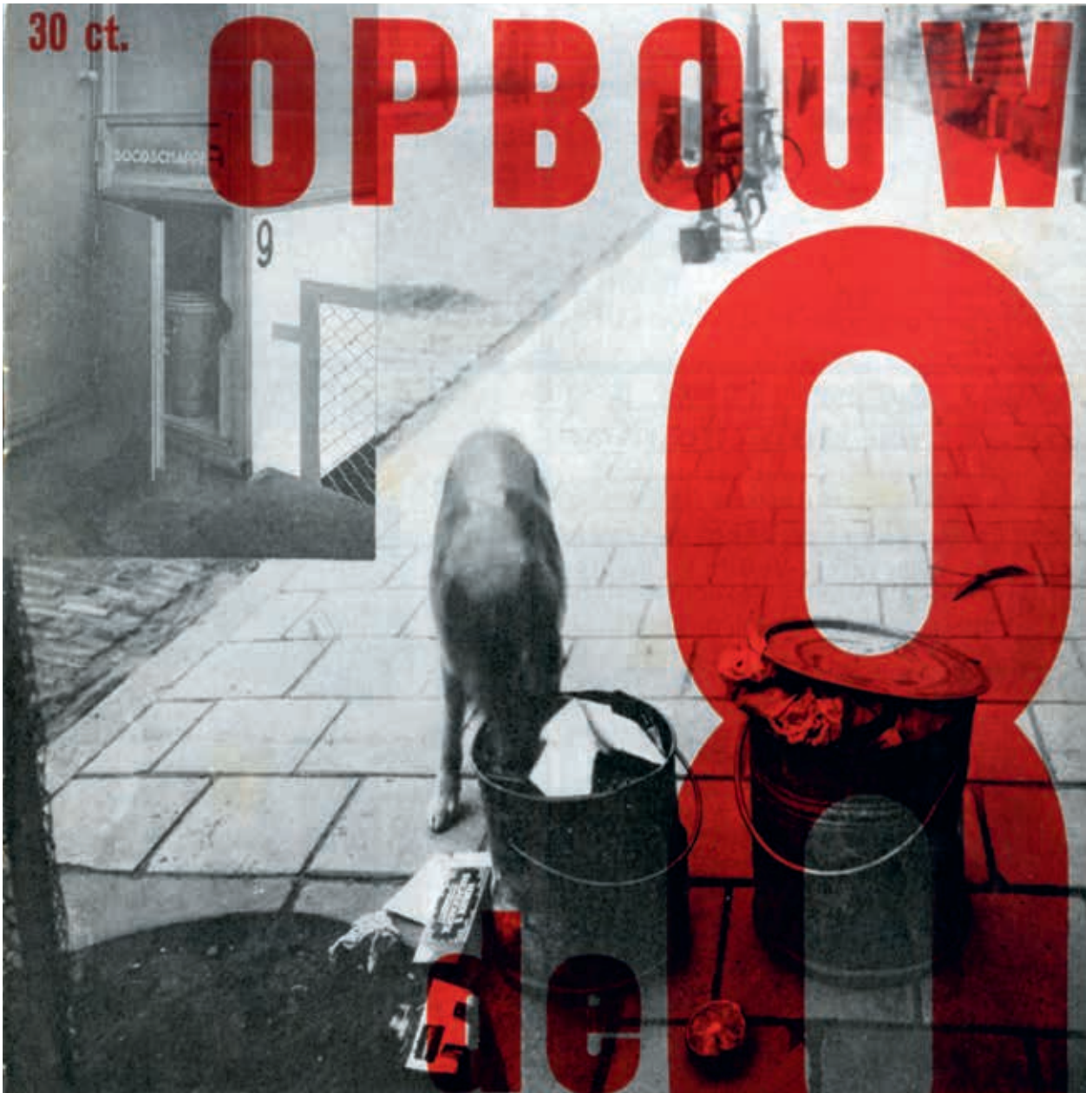
7. 5 waardevolle tijdschriften van Van Holkema & Warendorf N.V., brochure, 1935 (IISG)

koers.⁵⁰ Van Creveld wilde helemaal geen nieuw tijdschrift met een nieuwe titel; hij wilde simpelweg zijn bestaande tijdschrift een impuls geven om meer commercieel rendement te genereren. De kersverse redactieleden spraken echter pertinent van een nieuw tijdschrift en probeerden elke herinnering aan het oude advertentieblad weg te moffelen, of liever nog uit te wissen.⁵¹ De redactie dwong een gedaanteverandering af die zich manifesteerde in een nieuwe opmaak, het gebruik van – duurder – kunstdrukpapier en een meer handzaam papierformaat. Verder kreeg het blad een sterk op fotografisch beeld steunende en (in eerste instantie) advertentieloze omslag, waarop de titel ‘OPBOUW de 8’ met opvallende rode letters was afgedrukt, en duidelijk van het redactionele gedeelte afgescheiden advertentiepagina’s.⁵² Via de afspraken die in de overeenkomst werden vastgelegd, verzekerde de redactie zich ervan dat *de 8 en Opbouw* op de lezer niet meer overkwam als een reclame-instrument voor bouwfirma’s, maar als een modern, zelfstandig en inhoudelijk volgroeid, op een niche gericht publiekstijdschrift. Ook met betrekking tot de titel bond Van Creveld uiteindelijk in. Het doornummeren van de jaargangen en de toevoeging ‘opgenomen in *Bouw en Techniek*’, die lijkt te suggereren dat *de 8 en Opbouw* een katern was van *Bouw en Techniek*, terwijl het de

facto dat tijdschrift verving, waren wellicht concessies van de redactie om de uitgever over de streep te trekken.

ADVERTENTIES EN ADVERTEERDERSBELANGEN

In de eerste nummers van *de 8 en Opbouw* vinden we Amsterdamse adverteerders die het tijdschrift erfde van *Bouw en Techniek*, zoals ‘Stoomketelbemetselingen fa. Peerdeman’, ‘Verf van Vettewinkel’, en ‘Draai-deuren, in elke gewenschte uitvoering en houtsoort’ van n.v. IJzerhandel Bolle en Co. Daarnaast zijn er Nieuwe Bouwen-gezinde nieuwkomers, zoals de progressieve cinema De Uitkijk (‘Films van de oude garde/ Films van de avant-garde’), meubel- en lampenfabrikant Gispén, meubelfabrikant d3 en bouwbedrijven Boele en Van Eesteren en Volker Bouwindustrie n.v. Hoewel door de redactieovereenkomst in theorie een duidelijke lijn was getrokken tussen redactionele en commerciële pagina’s en verantwoordelijkheden, zijn er wel aanwijzingen van kruisbestuiving. Zo werd in het polemische openingsartikel van het eerste nummer Bredero’s Bouw-Bedrijf genoemd als een van de weinige progressief denkende bouwbedrijven in het land (‘een wijze onder vele dwaze’), omdat het zich durfde te committeren aan de bouw van de door Rietveld en Truus Schröder ontworpen woningen aan de

14-DAAGSCH TIJDSCHRIFT VAN DE VER. ARCHITECTENKERN „DE 8” AMSTERDAM EN „OPBOUW” ROTTERDAM, OPGENOMEN IN „BOUW EN TECHNIEK” 3E JAARGANG

REDACTIE-ADRES: SECRETARIAAT VEREENIGING ARCHITECTENKERN „DE 8” KEIZERSGRACHT 574, AMSTERDAM C., TEL. 36605.
 ADMINISTRATIE: GELDERSCHEKADE 86, A'DAM C., TEL. 48568,
 ABONNEMENTSPRIJS F 6,- PER JAAR. LOSSE NUMMERS F. 0.30.
 ADVERTENTIES F.0.40 PER REGEL. BIJ CONTRACT SPEC. TARIEF

17 JAN.
No. 1 1932

8. Omslag van het eerste nummer van *de 8 en Opbouw* (hier nog *de 8 Opbouw* geheten) met de vermeldingen 'opgenomen in Bouw en Techniek' en '3e jaargang' (IISG)

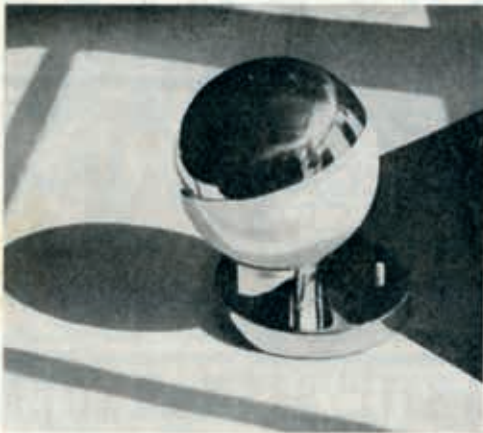
g

ispén's

fabriek voor metaalbewerking n.v.

rotterdam
voorhaven 115

amsterdam
singel 299

giso-lampen
metalen meubelen
pantserrolluiken
bronzen winkelpuien
aluminium marquisen

gispen

MEDEDEELING VAN DEN UITGEVER.

Gelijktijdig met den aanvang van den derden jaargang heeft ons tijdschrift „Bouw en Techniek” belangrijke veranderingen ondergaan. Krachtens een overeenkomst met de vereenigingen ARCHITECTENKERN „DE 8” te AMSTERDAM en „OPBOUW” te ROTTERDAM, hebben wij de redactie overgedragen aan deze vereenigingen.

DE UITGEVER.

VRAAGT N.V. TECHN. BUR. V.H NIERSTRASZ - AMSTERDAM VOOR:

9. Pagina van het eerste nummer van *de 8 en Opbouw*. Linksonder een bericht waarin de uitgever meldt dat de redactie is overgedragen aan De 8 en Opbouw (IISG)

Erasmuslaan in Utrecht.⁵³ In hetzelfde nummer adverteerde het bedrijf met een expliciete verwijzing naar dat complex.⁵⁴ Een duidelijker voorbeeld van een vervloeiing van redactionele en commerciële inhoud in *de 8 en Opbouw* is wat in hedendaags marketingjargon een *advertorial* heet: een advertentie waarin in vorm en taal een redactionele bijdrage wordt nagebootst om een onafhankelijk oordeel over het geadverteerde product te veinzen. Onder de titel 'Geperst stalen radiatoren' werden de voordelen van Veba-radiatoren ten opzichte van andere merken bezongen. Deze tekst was alleen als advertentie te herkennen doordat aan het eind in kleine letters, cursief en tussen haakjes '(Advertentie)' was vermeld.⁵⁵

Bij *de 8 en Opbouw* was vanaf het begin sprake van een zekere discrepantie tussen redactionele inhoud en commerciële belangen van de uitgever. Het tijdschrift presenteerde zich aan de lezer als een vooruitstrevend tijdschrift voor een nichepubliek van verlichte architecten; een blad dat eerder associaties opriep met *ABC*, *De Stijl* en *i10* dan met *Bouw en Techniek*. Net als bij *Bouw en Techniek* waren voor *de 8 en Opbouw* de inkomsten uit advertenties echter vele malen belangrijker dan die uit losse verkoop en abonnementen.⁵⁶ Van Creveld en later Van Holkema & Warendorf benadrukten dit keer op keer in hun correspondentie met de redactie, vaak met de toevoeging om vooral aardig te zijn tegen adverteerders.⁵⁷ In 1937 ontwikkelde zich in de correspondentie tussen de redactie en uitgever Van Holkema & Warendorf een principieel debat over de vraag of adverteerders positieve aandacht in de inhoudelijke pagina's van het blad mochten verlangen, om op die manier ook redactioneel rendement te ontvangen van het geld dat zij in het blad staken.⁵⁸ De redactie had het gevoel dat ze in een positie werd gedwongen waarin haar onafhankelijkheid op het spel kwam te staan.⁵⁹ Op zijn beurt waarschuwde de uitgever dat de halstarrigheid van de redactie het blad fataal zou kunnen worden. Adverteerders moesten met egards worden behandeld, want zonder adverteerders geen tijdschrift: 'Wij ontvingen Uw schrijven van 23 dezer in zake den brief van Treetex N.V. Wij willen thans niet verder op de zaak ingaan, maar alleen nog eens wijzen op het feit dat u blijkbaar niet van plan is uitdrukking te geven aan Uw voldoening over het feit dat firma's voor een belangrijk bedrag adverteeren. Indien U dus voortgaat op den weg de belangen van de adverteerders te negeren en U tevens weet dat het tijdschrift alleen dán in stand gehouden kan worden, indien er een behoorlijk bedrag aan advertenties inkomt, zal het vermoedelijk einde wel zijn dat de uitgave t.z.t. zal moeten worden stopgezet. Dat zal dan niet onze schuld zijn, maar uitsluitend de schuld van de redactie, die niet bereid is om ook maar het geringste te doen om de adverteerders aangenaam te stemmen.'⁶⁰

Ten slotte: wat heeft *de 8 en Opbouw* de uitgevers op-

geleverd? Er zijn geen begrotingen of jaarverslagen van het tijdschrift vindbaar. Wel is er de correspondentie van Van Creveld met de redactie uit de periode december 1931 tot juni 1935, het moment dat hij het blad van de hand deed. Hieruit komt het beeld naar voren van een uitgever die zich verslikte in de kosten van de uitgave van een ambitieus en aantrekkelijk architectuurtijdschrift en de inkomsten uit advertenties overschatte. Van Creveld schreef al op 18 april 1932 dat 'de slechts zeer langzame stijging van de inkomsten' sterk achterbleven bij de uitgaven.⁶¹ Op 1 mei 1932 meldde hij dat elk nummer een 'nadeeligsaldo van betekenis' veroorzaakte.⁶² Op 26 augustus was het tij nog niet gekeerd: 'Inplaats zelfs maar een matige winst, wordt op de exploitatie verloren, iets wat op den duur niet te bestendigen is.'⁶³ Op 5 september waarschuwde de uitgever dat door het 'tot dusver door de uitgave van het tijdschrift verkregen belangrijke tekort' de voortzetting ervan geen uitgemaakte zaak was.⁶⁴ En in mei 1933 signaleerde hij zelfs 'het ontbreken van de minste animo in zakenkringen voor het geven van advertentie-opdrachten'.⁶⁵ Om de verliezen te drukken, beknibbelde Van Creveld waar mogelijk op de redactionele en productionele kosten (honoraria, reiskostenvergoedingen, aantal afbeeldingen), maar hij erkende tegelijk het werkelijke probleem dat de advertentieinkomsten tegenvielen omdat firma's vanwege de 'tegenwoordige slechte zakentoestanden' hun reclamebudgetten drastisch terugbrachten.⁶⁶ Daardoor ontbrak volgens de uitgever voor het tijdschrift een 'gezonde geldelijke ondergrond'.⁶⁷

De verhuizing naar Van Holkema & Warendorf bood even financiële ademruimte en de redactionele en productionele budgetten werden weer wat ruimer, maar dat was niet voor lang.⁶⁸ Al in 1936 werd om financiële redenen het blad dunner en veranderde de ratio advertentiepagina's en redactionele pagina's in het nadeel van de laatste.⁶⁹ In de brief schetst de uitgever een somber beeld van de commerciële potentie van het tijdschrift: 'Zooals U bekend is zijn de uitkomsten voor het jaar 1936 bedroevend geweest en er is niets dat er op wijst dat wij voor het volgend jaar betere resultaten zullen oogsten. Aangezien wij echter met het doel van het tijdschrift sympathiseren en de kans op betere tijdsomstandigheden niet geheel is uitgesloten, willen wij ons desalniettemin bereid verklaren om in 1937 wederom 26 nummers uit te geven.' E.H. Halbertsma, auteur van het in 1992 verschenen gedenkboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van Van Holkema & Warendorf, suggereert dat voor de uitgever alleen het tijdschrift *De Vrouw en haar Huis* winstgevend was en dat de andere bladen in de portefeuille, waaronder *de 8 en Opbouw*, enkel symbolisch kapitaal opleverden.⁷⁰ Uiteindelijk zou Van Holkema & Warendorf het blad uitgeven tot januari 1943, toen het door de bezetter werd beëindigd.⁷¹

NOTEN

- 1 Zie: R. Scholes en S. Latham, 'The Rise of Periodical Studies', *PMLA* 121 (2006) 2, 517-531. Zie verder: R. Scholes en C. Wulfman, *Modernism in the Magazines. An Introduction*, New Haven 2010.
- 2 *Bouw en Techniek. Orgaan voor Architecten, Aannemers, Machine- en Metaalwarenfabrikanten, Rijks- en Gemeentediensten, Scheepswerven, Handelaren in Bouwartikelen, IJzerwaren, Machinerieën, enz.*, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, NIBG (Perscollectie) PM 8095.
- 3 Voor de correspondentie tussen de redactie en Van Creveld, zie Rotterdam, Het Nieuwe Instituut, archief Merkelbach, MERK.110371745, omslag 54 (Oprichtingsstukken) (hierna HNI MERK.110371745/54). Voor de correspondentie tussen de redactie en uitgeverij Van Holkema & Warendorf, zie MERK.110371745, omslag 60 (Correspondentie: H, 1934-1943) (hierna HNI MERK.110371745/60).
- 4 Gezinskaart Creveld, J. [van], Amsterdam, Stadsarchief, Archiefbank, Archief van het Bevolkingsregister: Gezinskaarten: NL-SAA-2117851, <https://archief.amsterdam/> (geraadpleegd 10 mei 2019).
- 5 Voor de ontstaansgeschiedenis van het *Centraal Blad* en een biografische schets van Abraham van Creveld Mzn., zie: 'Ontstaan, Doel en Ervaringen van het Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland', in: *Gedenkboek ter Gelegenheid van het 40-jarig Bestaan van het Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland*, Amsterdam 1925, 7-13.
- 6 I. van Creveld, *De overeenkomst tussen bouwheer en architect*, Amsterdam 1917; I. van Creveld, J. Goudriaan, B.H. Vos en het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting, *Praeadviezen van Mr. I. van Creveld, Ir. J. Goudriaan jr. En Mr. B.H. Vos over de vraag: Behooren de huurwetten te worden gehandhaafd, gewijzigd of ingetrokken en moet tot instelling van een woningfonds worden overgegaan?*, Haarlem 1922; I. van Creveld, 'Een belangrijke uitspraak van het Hof te Amsterdam, *Bouwkundig Weekblad Architectura* 3 september 1927, 325-328. Isidore van Creveld heeft in ieder geval één artikel in *Bouw en Techniek* geschreven, over 'het opzet-contract tussen aannemers'. Zie daarvoor: 'Tijdschriften', *Algemeen Handelsblad*, 15 mei 1930.
- 7 J.S. Baars, 'De "Pénétration Pacifique" der Nederlandsche Joden in de technische vakken gedurende de laatste eeuw', in: *Gedenkboek ter Gelegenheid van het 40-jarig Bestaan van het Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland*, Amsterdam 1925, 36-37.
- 8 Over Ten Bosch, zie: M. Roding e.a., 'Wim ten Bosch en Henri le Grand, "Vriendelijk, genoeglijk en speels"', Rotterdam s.a., bonas.nl/archiwijzer/archiwijzer.htm (geraadpleegd 13 februari 2019).
- 9 'Waarom dit nieuwe blad?', *Bouw en Techniek* 1 (1930) 1, 1.
- 10 *Bouw en Techniek* 1930 (noot 9), 1.
- 11 'Tijdschriften', *Algemeen Handelsblad*, 15-5-1930; 'Tijdschriften', *Algemeen Handelsblad*, 8 juli 1931.
- 12 O., 'Elektrotechniek. Beschrijving van de elektrische installatie van het nieuwe magazijn "De Bijenkorf" te Rotterdam', *Bouw en Techniek* 2 (1931) 7, 66-67; [Van onze verslaggever], 'De aannemer en zijn werk. De Bijenkorf te Rotterdam', *Bouw en Techniek* 2 (1931) 7, 67.
- 13 J.S. Baars, 'Moderne bouwkunst of Mode-bouwkunst?', *Bouw en Techniek* 1 (1930) 1, 1-2.
- 14 Baars 1930 (noot 13), 2.
- 15 B., 'Vragenrubriek', *Bouw en Techniek* 1 (1930) 1, 4.
- 16 B. 1930 (noot 15), 4.
- 17 Zie voor *De Bouwgids*: L. Verpoest, 'De Bouwgids', in: A. Van Loo e.a. (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen 2003, 171-172.
- 18 Advertentie in het *Algemeen Handelsblad*, 24 september 1931.
- 19 *Algemeen Handelsblad* 1931 (noot 18).
- 20 *Nieuwsblad van het Noorden*, 19 maart 1930.
- 21 'Tijdschriften', *Algemeen Handelsblad*, 25 juni 1930.
- 22 'Tijdschriften', *Algemeen Handelsblad*, 20 april 1931.
- 23 In *De Bouwgids* wordt het samenballen van advertenties tot katern beschreven en het naast elkaar plaatsen van advertenties en artikelen een 'Duitsche mode' genoemd. 'Tijdschriften', *De Bouwgids* 16 (1924) 7-8, 153-164, 157.
- 24 'Autoverkeer' en 'Techniek' zijn een soort thematische paraplu-titels, waaronder berichten zijn opgenomen over de autotentoonstelling in de R.A.I. in Amsterdam, de stoomtram en het wegnnet. *Bouw en Techniek* 1 (1930) 1, 6-7.
- 25 P. [J.J. Poutsma?], 'Verwarming. Oliestookinrichtingen', *Bouw en Techniek* 1 (1930), 9.
- 26 An., 'De Nederlandsche Jaarbeurs. De Najaars-Beurs te Utrecht. 9-18 September', *Bouw en Techniek* 1 (1930) 7, 63.
- 27 [Van onze verslaggever] 1931 (noot 12), 67.
- 28 L.C.V., 'Iets over Verven', *Bouw en Techniek* 2 (1931) 2, 14; K.A.E., 'Iets over Parketvloeren', *Bouw en Techniek* 2 (1931) 2, 13.
- 29 Zie het Wegenbouw-nummer van het *Vakblad voor de Bouwbedrijven* van 1 december 1930 en het Daken-nummer van 26 oktober 1931.
- 30 Redactie, 'Voorlichting en reclame', *R.K. Bouwblad* 3 (1931) 2, 29.
- 31 Redactie 1931 (noot 30), 29.
- 32 Voor een overzicht van de uitgaven van de uitgeverijmaatschappij C. Misset, zie de advertentie 'Misset's vakbladen' in het *Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland*, Amsterdam 1935.
- 33 Zie over Van Mantgem & De Does: H. Oldewarris, *Liefde voor de Hollandse bouwkunst. Architectuur en toegepaste kunst bij Uitgeversmaatschappij Kosmos 1923-1960*, Rotterdam 2017, 20, 92.
- 34 'Jacob Moorman', in: H.P. van den Aardweg, J.P.J.C. Hüllstrung (red.), *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld. Nederlanders en hun werk*, Amsterdam 1938, 1042.
- 35 Zie omslag *Bouwbedrijf* 7 (1930) 20.
- 36 Advertentie in *Vademecum der Bouwvakken* 43 (1928) 3, 1.
- 37 D. Koens, 'L.S.', *Vademecum der Bouwvakken* 43 (1928) 6, 139.
- 38 Koens 1928 (noot 37), 139.
- 39 R. Ohmann, *Selling Culture. Magazines, Markets and Class at the Turn of the Century*, Londen 1998; M. Morrisson, *The Public Face of Modernism. Little Magazines, Audiences and Reception, 1905-1920*, Madison 2000.
- 40 *5 waardevolle tijdschriften van Van Holkema & Warendorf N.V.*, Van Holkema & Warendorf N.V. 1935, collectie Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, RA Bro 1994/31 fol.
- 41 Abonneelijst, opgesteld door Van Creveld en opgestuurd naar de redactie, d.d. 21 september 1932 (HNI MERK. 110371745/54).
- 42 M. Bock, "'Nawoord" bij de heruitgave van *De 8 en Opbouw*', in: *De 8 en Opbouw 1932-1943. Tijdschrift van het Nieuwe Bouwen* (volledige heruitgave), Amsterdam 1985-1989, 14-15; B. Rebel, *Het Nieuwe Bouwen. Het functionalisme in Nederland, 1918-1945*, Utrecht 1983, 132-134.
- 43 Bock 1985-1989 (noot 42), 14.
- 44 Brief van de redactie aan Van Creveld, d.d. 1 december 1931 (HNI MERK. 110371745/54).
- 45 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 6 december 1931 (HNI MERK. 110371745/54).
- 46 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 21 december 1931 (HNI MERK. 110371745/54).
- 47 Van Creveld 1931 (noot 46).
- 48 Briefkaart van Van Loghem aan Merkelbach, d.d. 22 december 1931 (HNI MERK. 110371745/54).
- 49 Ongedateerde brief en schetsversie van artikel of voordracht tekst [1931], geschreven door Van Loghem en geadreerd aan Merkelbach (HNI MERK. 110371745/54).
- 50 Ik spreek simpelweg over 'de redactie' zonder die te preciseren of te differentiëren, omdat de samenstelling ervan niet lijkt uit te maken voor de houding die wordt ingenomen met betrekking tot het beleid van de uitgever.
- 51 Zie bijvoorbeeld de rondzendbrief van Charles Karsten aan zijn collega's, d.d. 11 januari 1932, opgenomen in het archief van Ben Merkelbach (HNI MERK. 110371745/54).
- 52 Gedurende de eerste jaargang (dus jaargang 3 als *Bouw en Techniek* wordt meegerekend) is de titel die op het omslag wordt gevoerd *de 8 Opbouw* of *Opbouw de 8*, afhankelijk van de leesrichting op het omslag.
- 53 B. Merkelbach, 'Wonen', *de 8 en Opbouw* 3 (1932) 1, 1-5, 4.

- 54 Advertentie in *de 8 en Opbouw* 3 (1932) 1. d.d. 24 maart 1937 (HNI MERK.110371745/60).
- 55 'Geperst stalen radiatoren', *de 8 en Opbouw* 3 (1932) 7, 72.
- 56 Voor een indicatie van de inkomsten uit advertenties, zie: brief van Van Holkema & Warendorf N.V., ondertekend door directeur M. Warendorf, aan de redactie, d.d. 15 januari 1935 (HNI MERK.110371745/60).
- 57 Zie bijvoorbeeld de brief van Van Creveld aan de redactie gedateerd 22 september 1932 (HNI MERK.110371745/54) en M. Warendorf 1935 (noot 56).
- 58 Brief van M. Warendorf aan de redactie, d.d. 22 maart 1937 (HNI MERK.110371745/60).
- 59 Brief van de redactie aan M. Warendorf, d.d. 23 maart 1937 (HNI MERK.110371745/60).
- 60 Brief van M. Warendorf aan de redactie, d.d. 24 maart 1937 (HNI MERK.110371745/60).
- 61 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 18 april 1932 (HNI MERK.110371745/54).
- 62 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 1 mei 1932 (HNI MERK.110371745/54).
- 63 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 26 augustus 1932 (HNI MERK.110371745/54).
- 64 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 5 september 1932 (HNI MERK.110371745/54).
- 65 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 9 mei 1932 (HNI MERK.110371745/54).
- 66 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 13 februari 1933 (HNI MERK.110371745/54). Zie voor context over de professionalisering van het reclamebedrijf in de jaren 1920 en de terugval in
- advertentieverkoop in de jaren 1930: R.P.M. van Rossum, *Van advertentiekruier tot reclameadviesbureau. De ontwikkeling in Nederland, de Verenigde Staten en Duitsland voor de Tweede Wereldoorlog*, dissertatie Universiteit van Amsterdam, 2012.
- 67 Brief van Van Creveld aan de redactie, d.d. 20 juni 1932 (HNI MERK.110371745/54).
- 68 Zie: Conceptovereenkomst Van Holkema & Warendorf en de redactie, ongedateerd (waarschijnlijk juni 1935) (HNI MERK.110371745/60).
- 69 Brief van Van Holkema & Warendorf aan de redactie, d.d. 2 november 1936.
- 70 E.H. Halbertsma, *Volhardt & Waeckt. 100 jaar Van Holkema & Warendorf*, Amsterdam 1992, 79, 85.
- 71 Bock 1985-1989 (noot 42), 24.

R.S. GRIFFIOEN is als FWO-Aspirant verbonden aan de Vakgroep Architectuur en Stedenbouw van de Universiteit Gent. Zijn promotieonderzoek richt zich op Ne-

derlandse en Vlaamse architectuurtijdschriften in het interbellum. Ook schrijft hij geregeld over gentrificatie en woonbeleid.

FROM BOUW EN TECHNIEK TO DE 8 EN OPBOUW

THE TWO JOURNALS OF ENTREPRENEUR J. VAN CREVELD

ROEL GRIFFIOEN

This article focuses on *Bouw en Techniek* (1930-1931), a trade journal for the building industry and predecessor of the much better known *de 8 en Opbouw* (1932-1943), the mouthpiece of Nieuwe Bouwen (Dutch Modernism) in the Netherlands. The fact that *de 8 en Opbouw* had its origins in another journal was no secret; it is the reason why it began immediately with volume three, and why its cover bore the curious announcement 'included in *Bouw en Techniek*' until well into the 1934 volume. But exactly what kind of journal *Bouw en Techniek* was is difficult to reconstruct because it was not collected by institutions. Based on three single surviving issues and the scanty and fragmentary source material surrounding them, the article sketches a picture of this obscure predecessor of *de 8 en Opbouw* and of the relation between the two journals. By focusing on the publication history it becomes clear how both journals – in different ways – endeavoured to strike a balance between editorial content and commercial interests. The article also positions *Bouw en Techniek* within the (wide) array of commercial trade journals in the Netherlands in the early 1930s.

Bouw en Techniek was founded and headed by J. van Creveld, an Amsterdam trader in building supplies. Although Van Creveld had no publishing experience, his father was editor-in-chief and publisher of an important journal for Jewish community in the Netherlands. *Bouw en Techniek* was not aimed exclusively at archi-

tects, aspiring instead to appeal to a broad group of building professionals. It focused on building materials, technical news, tenders and trade fairs. The editorial pages consisted for the most part of second-hand material, such as press releases from the industry and translated summaries of articles from foreign journals. It is notable that while in many journals editorial and commercial content was strictly separated, in *Bouw en Techniek* advertisements were routinely and explicitly linked to editorial contributions, and vice versa.

After two volumes, *Bouw en Techniek* was renamed *de 8 en Opbouw* and the editing fell into the hands of two architectural groups, De 8 (Amsterdam) and Opbouw (Rotterdam). Unlike *Bouw en Techniek*, *de 8 en Opbouw* set its sights on a clearly defined readership of 'progressive' architects and manifested itself as a modern journal with a distinct editorial orientation. Advertisements disappeared from the cover and the editorial pages were separated from advertising sections. Nevertheless, *de 8 en Opbouw*, too, depended on advertising revenue for its survival and its low cover price and attractive editorial content were aimed at providing well-paying advertisers with a select readership. The publisher was well aware of the advertisers' interests, which sometimes resulted in a tense relationship with the editors. This continued to be the case even after *de 8 en Opbouw* acquired a new publisher – Van Holkema & Warendorf – in 1935.